Romai ir *travellers* valstybinio švietimo sistemoje

Padėties ES valstybėse narėse apžvalga

Santrauka

EUMC 2006

Šiai ataskaitai duomenis ir informaciją apie konkrečias šalis pateikė Europos informacijos apie rasizmą ir ksenofobiją tinklo (RAXEN) nacionaliniai centrai. Ši ataskaita yra tik informacinio pobūdžio, tai nėra teisinių konsultacijų arba teisinės nuomonės dokumentas.

Pratarmė

Šios ataskaitos tikslas – pateikti romų ir *travellers*[1] moksleivių galimybių mokytis Europos Sąjungoje apžvalgą, daugiausia dėmesio skiriant pradiniam ir viduriniam lavinimui. Ataskaitoje yra nagrinėjami įvairūs turimi duomenys ir informacija apie romų ir *travellers* moksleivių ugdymą, įgyvendinamos nacionalinės švietimo strategijos ir politikos kryptys, nušviečiamos diskriminacijos, atskirties ir segregacijos problemos, apibūdinamos pagrindinės svarbios teisinės ir politikos iniciatyvos, kitų pagrindinių dalyvių požiūris ir veikla, taip pat pateikiamos išvados ir nuomonės, skirtos ES institucijų ir valstybių narių politikos kūrėjams.

Nacionaliniai tyrimai[2] ir kiti šaltiniai, sudarantys šios ataskaitos pagrindžiamąją medžiagą, rodo, kad naujausių oficialių duomenų apie romų ir *travellers* švietimą yra labai mažai. Pripažindama ir suprasdama duomenų apie tautinę tapatybę ir kilmę rinkimo problemą, EUMC vis dėlto mano, jog tokius duomenis yra svarbu rinkti, kad nacionaliniu ir ES lygiais būtų sukurtos tinkamos ir veiksmingos strategijos. Tokie duomenys gali būti renkami anonimiškai, taikant atitinkamas apsaugos priemones konfidencialiai ir slaptai informacijai apsaugoti.

Nepaisant to, kad apskritai oficialių duomenų trūksta, iš oficialių ir neoficialių šaltinių gauta įvairi informacija rodo, kad nors įvairiose šalyse ir regionuose bei įvairiose romų ir *travellers* bendruomenėse išsilavinimo lygiai skiriasi, romų ir *travellers* galimybės gauti išsilavinimą tebėra didelė problema. Kai kurios valstybės narės pastaraisiais metais sprendė šią problemą, nors ir nevienodai sėkmingai, vis dėlto padėtis tebėra nepatenkinama. Dar daug turi būti padaryta, ypač siekiant panaikinti segregaciją, kuri, kad ir kokios formos būtų, švietimo sistemoje ir toliau yra pagrindinė kliūtis romų ir *travellers* vaikams. Bendrija ir jos valstybės narės turi siekti, kad požiūris į romų ir *travellers* švietimą bei sudėtingą jam įtakos turinčių veiksnių kompleksą taptų platesnis ir labiau koordinuojamas.

Europa yra daugiatautė, todėl turi būti kuriamos nacionalinės švietimo strategijos, skirtos kovai su diskriminacija ir nusistatymu, kartu skatinami kultūriniai mainai ir keitimasis patirtimi siekiant didinti

[1] Šiame dokumente vartojama sąvoka „travellers“ įvardina iš Airijos kilusią etnokultūrinę žmonių bendruomenę.

[2] Nacionalinius tyrimus parengė EUMC RAXEN tinklo nacionaliniai centrai (NC). NC – tai kiekvienoje Europos Sąjungos valstybėje narėje esančios organizacijos, su kuriomis EUMC yra sudaręs sutartis dėl objektyvių, patikimų palyginamųjų duomenų apie rasizmą ir ksenofobiją rinkimo.

socialinę sanglaudą, sudaryti lygias galimybes ir kurti socialinį kapitalą. Tai būtina ne tik norint didinti žmogiškojo kapitalo našumą ir siekiant didesnės ekonominės gerovės, bet visų pirma todėl, kad lygios galimybės ir galimybė naudotis paslaugomis yra pagrindinė teisė ir svarbi Europos Sąjungos vertybė.

Kovoti su tiesiogine bei nuolatine romų ir *travellers* diskriminacija, gerinti jų švietimą iš tikrųjų yra sunkus uždavinys. Tačiau užtikrinus tvirtą ir ryžtingą vadovavimą, dedant daugiau ir geriau koordinuojamų pastangų, kartu aktyviai dalyvaujant romų ir *travellers* bendruomenėms, galima įgyvendinti būtinus sisteminius nacionalinių švietimo struktūrų pokyčius, kurie pagerins romų ir *travellers* švietimą, turintį tiek daug įtakos jų ateities galimybėms gyvenime.

EUMC 2005 m. metinėje ataskaitoje romai ir *travellers* vadinami labiausiai pažeidžiama grupe. Su diskriminacija jie susiduria užimtumo, būsto ir švietimo srityse, taip pat jie yra nuolatinės rasinio smurto aukos visose ES valstybėse narėse. 2005 m. priimta Europos Parlamento rezoliucija dėl romų padėties Europos Sąjungoje visiems mums buvo rimtas įspėjimas. Rezoliucijoje yra numatyta konsultacijomis, bendradarbiavimu ir bendrais veiksmais grindžiamos naujos partnerystės vizija. Tai – principų ir įstatymų vienijama partnerystė, kuri yra kuriama teisingai dalijantis išlaidas bei įsipareigojimus.

Beate Winkler

Direktorė

2006 m. balandžio mėn.

Santrauka

Svarbi Europos vertybė yra lygios galimybės[3]. Tai visų pirma taikoma švietimui, kuris turi įtakos tolesnio gyvenimo galimybėms ir yra pagrindinė socialinio mobilumo priemonė. Todėl būtina užtikrinti, kad švietimo sistemos būtų teisingos, kad jų teikiama nauda be jokios diskriminacijos galėtų pasinaudoti visi.

Švietimas – svarbi priemonė skatinti socialinei sanglaudai, kuri yra vienas iš trijų pagrindinių 2000 m. Lisabonos strategijos uždavinių; šia strategija siekiama, kad ES ekonomika taptų „konkurencingiausia ir dinamiškiausia žiniomis paremta ekonomika“, nes švietimas ne tik teikia žinių ir ugdo įgūdžius, bet ir formuoja jaunų žmonių nuostatas, moko juos prisitaikyti prie sparčiai kintančių socialinių ir ekonominių sąlygų. Kaip yra pabrėžusi Europos Komisija, veiksmingumas ir teisingumas yra neatsiejamai susiję[4].

Ši ataskaita rodo, kad, nepaisant Bendrijos ir valstybių narių pastangų, romų ir *travellers* moksleivių švietimo padėtis tebėra nepatenkinama, iš esmės ji patvirtina kitų institucijų, pvz., Europos Tarybos, ankstesnių ataskaitų išvadas. Tačiau šioje ataskaitoje pateikiama dar daugiau naudingos informacijos – joje apibendrinami visų Europos Sąjungos valstybių narių turimi duomenys, siekiant apžvelgti esamą padėtį ir pasiūlyti konkrečias priemones.

Romų ir *travellers* moksleiviai švietimo sistemoje ir toliau patiria tiesioginę ir nuolatinę diskriminaciją bei atskirtį, kurias lemia įvairūs susiję veiksniai, įskaitant prastas gyvenimo sąlygas, ypač didelį nedarbą, standarto neatitinkančias būsto sąlygas ir mažas galimybes gauti sveikatos priežiūros paslaugas. Kai kurios valstybės narės yra įgyvendinusios kultūrinio arba tarpkultūrinio švietimo strategijų dalis ir iniciatyvas, skirtas mažumoms ir migrantams, įskaitant romus ir *travellers*, tačiau aišku, kad esamai padėčiai pakeisti būtini sistemingesni pokyčiai.

Ataskaita taip pat rodo, kad trūksta oficialių statistinių duomenų apie romų ir *travellers* švietimą. Dauguma valstybių narių turi tobulinti

---

[3] Europos Komisija 2007 metus paskelbė Europos lygių galimybių metais.

[4] Europos Komisija (2005) *Modernising education and training: a vital contribution to prosperity and social cohesion in Europe („Švietimo ir profesinio rengimo modernizavimas – gyvybiškai svarbus gerovės ir socialinės sanglaudos Europoje veiksnys“)*, Briuselis, 2005 11 30 KOM(2005) 549 galutinis, pateikta http://www.europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/progressreport06_en.pdf (2005 10 12).

arba kurti švietimui skirtas duomenų rinkimo struktūras ir mechanizmus, geriausia būtų tai daryti bendradarbiaujant su Europos Komisija ir EUROSTAT, kad, nustačius bendrus rodiklius, duomenis būtų galima lengviau palyginti. Tai leis veiksmingai ir tiksliai įvertinti Bendrijos, nacionaliniu ir vietos lygiais įgyvendinamų politikos krypčių, priemonių ir iniciatyvų poveikį. EUMC pritaria įvairiuose forumuose išreikštam susirūpinimui dėl duomenų apie tautines mažumas rinkimo, tačiau pabrėžia, kaip svarbu rinkti ir statistiškai apdoroti objektyvius, patikimus palyginamuosius duomenis apie tautines mažumas, kurie leistų atlikti patikimas ir objektyvias analizes, iš tiesų padėsiančias tiek nacionaliniu, tiek ES lygiu parengti tinkamas bei veiksmingas strategijas ir priemones. Tokie duomenys gali būti renkami anonimiškai, taikant atitinkamas apsaugos priemones asmenų tapatybei, konfidencialiai ir slaptai informacijai apsaugoti.

Nors valstybės narės pateikia išsamius švietimo statistinius duomenis apie gyventojus apskritai, labai trūksta pagal tautybes išskaidytų ir pagrindiniais rodikliais, pvz., mokyklos lankymas ir lankomumas, pagrįstų duomenų, taip pat mokymosi rezultatų ir įgyto išsilavinimo duomenų apie romus ir *travellers*. Turimi demografiniai duomenys taip pat gali nepakankamai atspindėti romų ir *travellers* padėtį, ypač kai priklausymas tam tikrai grupei nustatomas pagal paties asmens nurodytą tautinę arba kalbinę tapatybę, nes dėl socialinio stigmatizavimo ir neigiamų stereotipų, siejamų su romų ir *travellers* tapatybe, gali būti nenorima atvirai prisipažinti priklausant šiai grupei. Maža to, negalima skirtingų šalių švietimo statistinių duomenų tiesiogiai palyginti dėl to, kad yra taikomos skirtingos duomenų rinkimo metodikos ir skiriasi švietimo sistemų struktūros.

Todėl EUMC mano, kad ypač pagirtinas yra neseniai, 2006 m. sausio mėn., Čekijos vyriausybės priimtas sprendimas, patvirtinantis naują anonimiškų duomenų apie romų ir *travellers* bendruomenę rinkimo stebėsenos sistemą, apimančią šias sritis: švietimas, mokyklos lankomumas, gimstamumas, migracija, darbo užmokestis, nedarbas ir jo trukmė, bedarbių amžius, romų ir *travellers* verslas bei šešėlinio verslo veikla, jų būsto sąlygos, jų namų ūkių įrengimas ir jų skolos.

1. Išvados dėl pradinio ir vidurinio lavinimo mokyklų lankymo bei lankomumo

Turimi duomenys rodo, kad pradinio lavinimo mokyklų lankymas ir lankomumas daugumoje šalių yra prastas, nors kai kuriose šalyse tarp įvairių romų ir *travellers* grupių yra didelių regioninių, gyvensenos ir kitokių skirtumų (pvz., Belgijoje, Prancūzijoje ir Slovėnijoje), tuo tarpu

pamokų praleidinėjimas yra nuolatinė, bendra ir didelė problema, būdinga visiems romų ir *travellers* moksleiviams. Viena, maži lankomumo ir dideli pamokų praleidinėjimo rodikliai galėtų rodyti, kad moksleiviai ir tėvai netiki švietimo svarba, ir kita, kad mokyklų požiūris į praleistas pamokas būna mažiau griežtas. Kartu tai rodo, kad kai kuriems romų ir *travellers* vaikams iš neturtingų šeimų gali būti sunku patekti į mokyklas. Turimais duomenimis, daugelyje šalių lankymas, ypač pradinių mokyklų, pastaraisiais metais pagerėjo, bet kitose jis ir toliau yra labai prastas.

Turimi duomenys rodo, kad vidurinėse mokyklose mokslą tęsia labai mažai moksleivių ir kad dėl mokamo darbo paieškos arba prastų mokymosi rezultatų, o galbūt ir dėl abiejų šių priežasčių, mokyklą dažniau meta vyresni moksleiviai. Itin trūksta statistinių duomenų apie romų ir *travellers* moksleivių mokymosi rezultatus, ypač palygintų su nacionaliniu vidurkiu, tačiau turimi duomenys, gauti daugiausia iš tyrimų, rodo, kad jų rezultatai yra blogesni už vidutinius, todėl jų galimybės įgyti išsilavinimą, kurį turint galima gauti gerą darbą, yra mažesnės.

2. Išvados dėl segregacijos apraiškų valstybėse narėse

Oficiali ir neoficiali romų ir *travellers* moksleivių segregacija vyksta toliau, nepaisant su tuo kovoti sukurtų strategijų ir politikos krypčių. Nors sistemingos segregacijos kaip švietimo politikos nebėra, segregaciją mokyklos ir švietimo institucijos vykdo įvairiais, daugiausia netiesioginiais, būdais, kartais tai būna nenumatytas politikos krypčių ir praktikos padarinys, kartais – gyventojų segregacijos rezultatas. Segregacijos yra pasitaikę klasėse, kai romų moksleiviai buvo susodinti kitoje klasės dalyje. Be to, mokymas yra buvęs organizuojamas taip, kad jie mokytųsi atskirose tos pačios mokyklos klasėse (pagal tą pačią mokymo programą arba „supaprastintą“ jos variantą). Mokyklos ir švietimo institucijos gali segreguoti moksleivius dėl „skirtingų jų poreikių“ suvokimo ir (arba) imdamosi atsakomųjų priemonių dėl elgesio problemų ir mokymosi sunkumų. Dėl jų romų moksleiviai taip pat dažnai galėdavo būti siunčiami į „specialiąsias mokyklas“, skirtas protiškai atsilikusiems vaikams, – toks nerimą keliantis reiškinys tebėra kai kuriose valstybėse narėse, pvz., Vengrijoje, Slovakijoje ir Čekijoje. Tačiau pradedami taikyti veiksmai tikrinimo testų ir siuntimo į tokias mokyklas procedūroms įvertinti, atsižvelgiant į romų ir *travellers* vaikų socialinės ir kultūrinės aplinkos normas bei elgesio modelius.

3. Išvados dėl veiksnių, turinčių įtakos galimybėms mokytis ir įgyti išsilavinimą

Romų ir *travellers* galimybėms mokytis bei įgyti išsilavinimą įtakos turi tiesioginė ir sisteminga diskriminacija, atskirtis švietimo sistemoje, apskritai gyvenimo sąlygos, kurioms visuomet būdingas didelis nedarbas, standartų neatitinkantis būstas ir mažos galimybės naudotis sveikatos paslaugomis; taip atsiranda užburtas skurdo, atskirties ir išstūmimo į visuomenės nuošalę ratas, mažėja jų galimybės mokytis ir gauti iš švietimo naudos. Tačiau išsilavinimui įgyti labai svarbūs yra ir kiti veiksniai:

- atskirties formos, susijusios su dokumentais, reikalaujamais iš norinčiųjų lankyti mokyklą, arba tiesioginėmis ir (arba) netiesioginėmis švietimo išlaidomis;
- segregacijos mokyklose arba klasėse formos, įskaitant neteisėtą skyrimą į specialiąsias protiškai atsilikusių moksleivių mokyklas;
- su romais ir *travellers* susijusios medžiagos ir informacijos nebuvimas mokymo programose (ypač istorijos ir socialinių mokslų mokymo programose) ir išteklių stoka, susijusi su moksleivių patirtimi;
- mokytojams, kurie nėra tinkamai parengti dirbti su mišrios tautinės sudėties klasėmis, darbe nepakankamai padeda tarpkultūriniai asistentai ir jiems nėra tinkamai mokama už darbą, dėl to kyla pavojus, kad jie greitai pervargs ir taps abejingi;
- priešiškas nusistatymas mokyklose pasireiškia priekabiavimu, užgauliomis rasinėmis pastabomis, romų ir *travellers* laikymu atpirkimo ožiais;
- ikimokyklinio ugdymo stoka turi lemiamos reikšmės ne tik ankstyvam mokyklos normų ir reikalaujamų elgesio modelių perėmimui, bet ir kalbos įgūdžių ugdymui;
- menkas tėvų išsilavinimo lygis turi įtakos jų gebėjimui padėti vaikams mokytis ir mažina jų siekius;
- tėvų patirta diskriminacija ir priešiškas nusistatymas neleidžia jiems suvokti, kaip oficialų išsilavinimą galima paversti geresnėmis gyvenimo ir įsidarbinimo galimybėmis.

4. Iššūkiai, su kuriais susiduriama vykstant politikos pokyčiams

Siekdamos spręsti šiuos klausimus, kai kurios valstybės narės ėmėsi veiksmų švietimo nuostatoms ir apskritai romams skirtoms veiklos

strategijoms pertvarkyti. Tačiau duomenys rodo, kad pažanga neretai daroma lėtai ir sunkiai, daugiausia dėl vietos valdžios institucijų pasipriešinimo ir ne romų tėvų spaudimo. Keliose ataskaitose pranešama apie itin neigiamą tėvų ir mokyklos bei vietos valdžios institucijų reakciją (pvz., Vengrijoje, Slovakijoje, Graikijoje, Kipre, Čekijoje, Ispanijoje) į romų moksleivių padaugėjimą tradicinėse mokyklose. Ten, kur yra nustatyta romams ir *travellers* skirta vyriausybės politika, kartais dėl netinkamo biudžeto planavimo tikslinių švietimo priemonių įgyvendinimas būna vilkinamas arba nėra tinkamas. Valstybių narių požiūris į romų ir *travellers* švietimo politikos kryptis skiriasi: kai kurios yra sukūrusios ir įgyvendinusios įvairias specialiai romų ir *travellers* moksleiviams skirtas švietimo politikos kryptis, kitos jas numato platesnėje kovos su diskriminacija arba tarpkultūrinio švietimo politikos sistemoje. Tačiau abiem atvejais turima labai mažai informacijos, kuria remiantis galima įvertinti šių politikos krypčių poveikį ir tvarumą. Be to, keliose valstybėse narėse yra įgyvendinti įvairūs novatoriški projektai, dažnai su ES Bendrijos finansine parama. Dešimčiai „naujųjų“ valstybių narių rengiantis narystei ES buvo ypač plačiai įgyvendinama PHARE programa, davusi teigiamų rezultatų, kurie galiausiai padarė įtaką politikos sprendimams.

Europos Sąjungai ir jos valstybėms narėms kova su romų ir *travellers* diskriminacija bei lygių galimybių jiems mokytis didinimas yra sunkus iššūkis. Tačiau labiau subalansuotų, tinkamai ištekliais aprūpintų politikos krypčių vykdymas kartu su aktyviu romų ir *travellers* bendruomenių dalyvavimu gali padėti įgyvendinti būtinus sisteminius nacionalinių švietimo struktūrų pokyčius ir pagerinti romų ir *travellers* švietimą, turintį tiek daug įtakos tolesnio jų gyvenimo galimybėms.

5. EUMC nuomonės

Svarbiausios EUMC nuomonės, skirtos pagrindiniams veiksniams, turintiems įtakos romų ir *travellers* padėčiai švietimo sistemoje ir pabrėžiančios neatidėliotiną poreikį imtis visapusiškų ir kryptingų veiksmų nacionaliniu ir vietos lygiu aktyviai dalyvaujant romų ir *travellers* bendruomenių atstovams, yra tokios[5]:

<u>Bendrosios politikos kryptys ir priemonės</u>

[5] EUMC nuomonės išsamiai pateikiamos ataskaitos pabaigoje.

- Valstybės narės ir vietos valdžios institucijos turėtų nuosekliai spręsti klausimus, turinčius įtakos romams ir *travellers* tokiose srityse kaip švietimas, būstas, užimtumas, sveikata ir asmens dokumentų gavimas įgyvendinant specialiai šioms grupėms skirtus veiksmų planus. Nacionalinės lygių galimybių institucijos turėtų būti atsakingos už nuolatinę padėties stebėseną;
- valstybės narės turėtų parengti konkrečias politikos kryptis ir priemones, skatinančias gerbti ir vertinti romų ir *travellers* istoriją bei kultūrą, visų pirma įtraukdamos į tai žurnalistus ir žiniasklaidą.

Švietimo politikos kryptys ir priemonės

- Valstybės narės taip pat turi užtikrinti, kad būtų nustatytos ir atitinkamų valdžios institucijų įgyvendintos teisinės priemonės, aiškiai draudžiančios bet kokios formos tiesioginę arba netiesioginę segregaciją mokant romų ir *travellers* vaikus atskirose mokyklose arba klasėse, kartu numatant ir veiksmingas, adekvačias ir atgrasančias bausmes.
- Valstybės narės turėtų konkrečias segregacijos panaikinimo priemones įgyvendinti ten, kur yra romų ir *travellers* vaikų segregacija, užtikrindamos, kad segregacijos panaikinimo priemonės būtų tinkamai įgyvendinamos vietos lygiu.
- Valstybės narės turėtų aktyviai skatinti romus ir *travellers* lankyti mokyklas, šalindamos nereikalingas administracines kliūtis ir užtikrindamos, kad jiems būtų suteikiami būtini dokumentai.
- Valstybės narės turi užtikrinti, kad mokyklos, kuriose mokosi romų ir *travellers* moksleiviai, būtų tinkamai, o prireikus – papildomai, finansuojamos, kad mokslas jose galėtų būtų tokios pat kokybės, kaip ir visose kitose valstybinėse mokyklose.
- Valstybės narės, siekdamos skatinti lankyti ikimokyklinio ugdymo įstaigas, turėtų numatyti praktines skatinamąsias priemones, pvz., papildomas socialines išmokas romų ir *travellers* šeimoms; kartu tai netiesiogiai padeda gerinti moterų galimybes įsidarbinti.
- Švietimo institucijos turėtų užtikrinti, kad visi romų ir *travellers* moksleiviai turėtų galimybę nemokamai mokytis privalomojo ir tolesnio neprivalomojo mokslo įstaigose, įskaitant aukštąjį mokslą, t. y., išlaidas (pvz., mokestis už mokslą, išlaidos knygoms, kitai

mokomajai medžiagai, transportui ir kt.) turėtų būti padengtos iš stipendijų ir mokesčio už mokslą programų.

- Švietimo institucijos turėtų sukurti specialias programas, skirtas romų ir *travellers* moksleiviams perkelti ir integruoti į bendrą švietimo sistemą.
- Švietimo institucijos turėtų užtikrinti, kad klajoklių bendruomenių moksleiviams būtų padedama specialiomis pedagoginėmis priemonėmis, skirtomis jiems integruoti į vietos mokyklas jų laikinoje gyvenamojoje vietoje, jų pažangai sistemingai stebėti ir skatinti naudotis nuotoliniu švietimu.
- Švietimo institucijos turėtų apsvarstyti galimybę įvesti romų kalbos pamokas, kad šią kalbą kaip neprivalomą dalyką visi moksleiviai galėtų rinktis ten, kur gyvena ypač daug romų. Dėl romų kalbos vartojimo mokykloje turėtų būti pasitarta su romų bendruomene, nes kartais būna įvairių nuomonių.
- Švietimo institucijos turėtų parengti ir vykdyti visuomenės informavimo kampanijas, skatinančias ikimokyklinį ugdymą vietos lygiu, kuriose dalyvautų romų ir *travellers* atstovai, vietos valdžios institucijos. Daugiausia dėmesio turėtų būti skiriama konkrečioms priemonėms, reikalingoms romų ir *travellers* tėvams įtraukti į ikimokyklinį ugdymą, kad sumažėtų nuogąstavimų dėl asimiliacijos ar priekabiavimo.
- Švietimo institucijos turėtų užtikrinti, kad diskriminacinė praktika, dėl kurios neproporcingai daug romų ir *travellers* moksleivių yra siunčiama į specialiąsias mokyklas, būtų pakeista vertinimo procedūromis ir tikrinimu psichologiniais bei pedagoginiais testais, kuriuose būtų atsižvelgiama į kalbos klausimus bei skirtingas socialines bei kultūrines normas ir kurie būtų parengti dalyvaujant romų ir *travellers* atstovams.
- Švietimo institucijos turėtų užtikrinti, kad vertinimo procedūros tvarka ir tikrinimas psichologiniais bei pedagoginiais testais būtų sistemingai stebima tiesiogiai dalyvaujant tėvams.
- Švietimo institucijos turėtų užtikrinti, kad romų ir *travellers* istorija bei kultūra būtų įtraukta į vadovėlius, ypatingą dėmesį skirti romų istorijai holokausto metu. Turėtų būti pateikiama medžiaga apie svarbų romų ir *travellers* indėlį atskirose šalyse ir Europoje.
- Švietimo institucijos turėtų užtikrinti, kad mišrios tautinės sudėties klasėse dirbantys mokytojai būtų specialiai mokomi, kad jiems už darbą būtų tinkamai atlyginama ir kad jiems padėtų ekspertai bei

tarpkultūriniai asistentai. Mokytojai taip pat turėtų būti informuojami, kad turi labiau įtraukti romų ir *travellers* moksleivius į klasės veiklą ir nesilpninti jų motyvacijos keliant mažesnius reikalavimus.

- Siekiant užtikrinti, kad vaikai reguliariai lankytų mokyklą, mokyklos turėtų nuolat stebėti pamokų nelankymą arba praleidinėjimą ir aktyviai įtraukti į tai tėvus. Be to, mokyklos dėl to supras pamokų nelankymo priežastis ir parengs atitinkamas reagavimo priemones.
- Mokyklos turėtų atkreipti dėmesį į romų ir *travellers* moksleivių sėkmingai įgytą išsilavinimą, ir, siekiant parodyti ryšį tarp įgyto išsilavinimo ir didesnių gyvenimo galimybių, atitinkamos valdžios institucijos turėtų užtikrinti, kad kvalifikuotiems asmenims būtų padedama ieškoti tinkamo darbo.
- Siekdamos gerinti tarpusavio supratimą, mokyklos turėtų labiau stengtis romų ir *travellers* tėvus įtraukti į su mokykla susijusią veiklą. Mokyklos tėvus turi pritraukti gerbdamos jų vertybes bei kultūrą ir pripažindamos jų indėlį į savo vaikų lavinimą.
- Vietos valdžios institucijos klajoklių bendruomenėms turi suteikti priemonių jų gyvenimo lygiui kelti. Mokyklos turi parengti pedagogines priemones joms integruoti į mokyklos bendruomenę, pripažindamos klajokliškę gyvenseną teisėta ir gerbtina.

Stebėsena ir duomenų rinkimas

- Švietimo institucijos turėtų sistemingai rinkti tautiniu požiūriu išskaidytus statistinius duomenis apie romų ir *travellers* švietimo padėtį, kurie, be to, leistų įvertinti politikos krypčių ir priemonių poveikį.
- Dėl to valstybės narės turėtų apsvarstyti galimybę bendradarbiauti su Europos Komisija ir *Eurostat*, kad būtų parengti bendri statistiniai rodikliai, reikalingi romų ir *travellers* moksleivių švietimui veiksmingai stebėti.